
VANINSTITUCIONALNA TUMAČENJA ISLAMA U BOSNI I HERCEGOVINI: DJELOVANJE NVO I MEDIJA

Hikmet Karčić i Elvedin Subašić

Uvod

Vjerski preporod u Bosni i Hercegovini, koji je započeo krajem sedamdesetih a kulminirao početkom rata i genocida u Bosni i Hercegovini 1992–1995 godine, doveo je do različitih tumačenja islama na ovim prostorima, o čemu je napisan značajan broj radova. Međutim, jedan od novijih fenomena koji se javio nakon završetka rata jest osnivanje nevladinih organizacija koje su se, pored svog društvenog angažmana kroz humanitarne i edukativne projekte opisane kao primarne djelatnosti pri registraciji kod državnih organa, počele baviti i islamskim misionarstvom (*da'va*). Iako se u većini dosadašnjih radova o vaninstitucionalnom tumačenju islam uglavnom tretiraju selefistčke/puritan-ske organizacije, važno je spomenuti da je aktivnost šijskih, sufijskih i drugih organizacija, također, značajna u smislu sagledavanja cjelokupnih uticaja na tumačenje islama koje baštine muslimani u Bosni i Hercegovini stoljećima kroz tradiciju i ustanove Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.¹⁹²

Predmet ovog istraživanja je analiza vaninstitucionalnog tumačenja islama u Bosni i Hercegovini koje će biti sagledano kroz analizu medija sa sadržajem o islamu: radio, televizija, štampani mediji, periodične publikacije, internetske stranice, društvene mreže i servisi. U tom kontekstu u ovom istraživanju izostavljeni su mediji i internetske prezentacije institucija koje su u okviru Islamske zajednice ili imaju dozvolu Islamske zajednice za promoviranje sadržaja o islamu. S obzirom na savremene medijske trendove, posebna pažnja je posvećena

192 Vidjeti: Harun Karčić, "Islamic Revival in Post-Socialist Bosnia and Herzegovina: International Actors and Activities", *Journal of Muslim Minority Affairs*, 2010, Volume 30, 2010 - Issue 4.

internetskim stranicama i društvenim mrežama koje su postali sve značajniji izvor informacija i općeg znanja pa tako i saznanja o islamu. Pri tome je ponuđena i određena klasifikacija portala na osnovu sadržaja i ideja koje promoviraju te odnosa uređivačke politike prema zvaničnom tumačenju islama u Bosni i Hercegovini i Islamskoj zajednici.

Nevladine organizacije: identifikacija i registracija

Nova tumačenja islama, kao i islamski aktivizam i da'va u Bosni i Hercegovini, manifestuje se na organizovan način putem nevladinih organizacija (NVO).¹⁹³ U Bosni i Hercegovini postoji nekoliko stotina NVO koje su zasnovane na aktivnostima propagiranja vjere. Međutim, samo je određeni broj onih koje su aktivne. U okviru kulturnih, humanitarnih i drugih aktivnosti, ove NVO se bave i vaninstitucionalnim tumačenjem islama.

NVO su registrovane pred Ministarstvom pravde na svim nivoima vlasti (Ministarstvo pravde Bosne i Hercegovine, Ministarstvo pravde FBiH i ministarstva pravosuđa i uprave kantona). Međutim, skoro sve NVO ove vrste su organizovane i registrovane na području FBiH, odnosno Brčko Distrikta, dok nijedna nije registrovana na području RS-a. Ovo je posebno važno u kontekstu sagledavanja aktivnosti ovih organizacija usmjerenih prije svega na vjersku tradiciju muslimana u Bosni i Hercegovini nego na druge konfesije. Drugim riječima, organizacije se fokusiraju na mijenjanje vjerskih i političkih stavova muslimana, a ne nemuslimana u Bosni i Hercegovini. U tom kontekstu, većina NVO su registrovane i djeluju u većim gradovima Federacije Bosne i Hercegovine. Ove NVO se svakodnevno registruju i protokom vremena, zbog ličnih ili finansijskih razloga, prestanu djelovati. Iako više nisu aktivne, rijetko se kad ove NVO brišu iz registra udruženja. Na području Federacije Bosne i Hercegovine postoji nekoliko stotina NVO koje imaju vjersku djelatnost (*faith-based*), odnosno čiji je primarni cilj prenošenje poruke i pouke o islamu. Ne postoji tačan popis svih NVO koje se bave pitanjem vjere niti je to jednostavno uraditi, jer navedene NVO su registrovane ali u opisu svog djelovanja najčešće ne spominju vjeru, već koriste određeni neutralni opis poput "promovisanje pozitivnih vrijednosti" ili su registrovane kao humanitarne organizacije. Većina

193 Vidjeti magistarski rad Medine Mulalić-Mehmedović *Islamom motivirane nevladine organizacije i udruženja u BiH*, odbranjen na FIN-u 8. 07. 2013.

NVO imaju nazive koji su neutralni, odnosno iz kojih se ne vidi da se radi o vjerskim organizacijama. Ove NVO se finansiraju većinom iz vanjskih izvora. Za ovo istraživanje, bazirat ćemo se na najaktivnije NVO, a mjerilo aktivnosti sagledati ćemo na osnovu njihove angažiranosti na društvenim mrežama, gdje redovno objavljuju informacije o svojim aktivnostima.

Spomenute NVO najčešće koriste dvije društvene mreže: *Facebook*, za objavljivanje članaka, postova i videopredavanja i *Youtube*, koji se koristi isključivo za videopredavanja. Kada je riječ o *Facebooku*, NVO koriste ovu društvenu mrežu da promovišu svoj rad. Tako se na njihovim *Facebook* stranicama mogu vidjeti najave za javna predavanja, humanitarne akcije kao i izvještaji o uspješno obavljenim projektima.

Jedno od najaktivnijih udruženja u Bosni i Hercegovini je "Asocijacija za kulturu, obrazovanje i sport" (AKOS), Zenica, koju sačinjavaju udruženja iz Bosne i Hercegovine: "Svitanje", Sarajevo, "Put znanja" Zenica; "Vatan-Domovina" Bihać, "Izvor Selsebil" Živinice i "AKOS Most" Sanski Most.¹⁹⁴ "AKOS" je osnovan 2003. godine u Zenici i registrovan je pri Ministarstvu pravde FBiH. Njegove aktivnosti većinom se baziraju na vođenje webstranice akos.ba, koja ima jako veliku posjećenost (mjesečna posjeta od oko 500.000), kao i aktivnosti na društvenim mrežama.¹⁹⁵ "AKOS" je članica (BNVO), koja broji 36 udruženja širom Bosne i Hercegovine. Većina navedenih udruženja promovise sadržaj koji je kombinacija vjersko-nacionalno-patriotskog karaktera. U posljednjih nekoliko godina, primjetan je porast nacionalno-patriotskog sadržaja među ovim NVO.

Druga vrlo angažirana organizacija u Bosni i Hercegovini je "Centar za edukaciju i istraživanje 'Nahla'".¹⁹⁶ "Nahla" je udruženje koje je se bavi edukacijom i usavršavanjem djevojka i žena. Sjedište im je u Sarajevu, a imaju odjel u Bihaću. Aktivnosti "Nahle" ogledaju se u tri segmenta: edukacija, istraživanje i pružanje usluga. Edukacija je vezana ne samo za vjerske teme, već i za druge savremene teme.

Većina registrovanih organizacija imaju dvije glavne aktivnosti: javna predavanja i humanitarne akcije. Jedna od najaktivnijih NVO u Tuzli je "Udruženje

194 Vidjeti: <https://akos.ba/pridruzene-clanice>, posjećeno 11. 12. 2017.

195 Elvedin Subašić, „Angažman Islamske zajednice na internetu shodno tekstu Ustava Islamske zajednice”, *Glasnik*, Rijaset IZ, Sarajevo, 2016.

196 Zvanična stranica „CEI Nahla“: <http://www.nahla.ba>.

‘Oaza’’. Njihovu *Facebook* stranicu prati 8.284 osobe, a *Youtube* kanal 2.079 osoba.¹⁹⁷ Pored društvenih mreža, imaju i webstranicu na kojoj se mogu naći informacije o realizovanim humanitarnim projektima i javnim predavanjima. Jedan od skorijih projekata bio je “Hidžab za trudnicu – porodilju”.

Predavanja koja se održavaju u organizaciji predmetnih NVO su različita. Većina predavanja su vezana za teme poput “Kako biti daija”, “Prednaci Sudnjeg dana”, itd. Međutim, iako su glavne teme vezane za islamska pitanja, u pojedinim NVO se drže i predavanja vezana za naciju i identitet. Tako npr. 2013. godine, udruženje “Tempo” je organizovalo predavanje na temu “Važnost organiziranja Bošnjaka”. NVO “Svjetlo”, “Šeher” i “Sehara” su 2015. godine organizovali predavanje na temu “Bošnjaci između vjerskog, nacionalnog i evropskog identiteta”.

Osim ovih, NVO organizuju predavanja koja se bave i aktuelnim temama uključujući i geopolitička poput “Krik iz Halepa pod čizmom šiizma”¹⁹⁸ ili medicinskim poput “Vakcinacija djece: da ili ne?”¹⁹⁹

Sjedišta NVO van Bosne i Hercegovine i aktivisti

Pored ovih NVO postoje i organizacije koje su registrovane van granica Bosne i Hercegovine, ali djeluju u Bosni i Hercegovini i među bošnjačkom dijasporom. U Sloveniji je prije par godina osnovano udruženje “Kulturno društvo Srednja Pot” sa sjedištem u Ljubljani. Navedena organizacija, uglavnom, okuplja članove bošnjačke dijaspore u Sloveniji i organizuje javna predavanja dovodeći predavače iz Bosne i Hercegovine. Pored javnih predavanja organizuju i humanitarne akcije. Glavni predavač i zastupnik ove NVO je Sejfullah Ervin Džaferović.²⁰⁰

U Novom Pazaru, jedna od najaktivnijih NVO je “Put Sredine”, koji organizuje javna predavanja i humanitarne akcije. Na javnim predavanjima gostuju predavači iz Bosne i Hercegovine i Sandžaka.²⁰¹ *Facebook* stranica ove NVO ima 16.797 pratilaca.

197 Vidjeti: <https://www.facebook.com/ugoazatuzla/> i <https://www.youtube.com/user/tuzlaoaza>, posjećeno 14. 10. 2017.

198 Omladinsko udruženje „Miris-Amber”, 24. 12. 2016, Dom kulture u Kaknju.

199 Omladinsko udruženje „Tempo”, 27. 04. 2017, Sala općine Vogošća.

200 Vidjeti: <https://www.facebook.com/srednjapot/> i <http://www.bizi.si/DRUSTVO-SREDNJA-POT/>, posjećeno 14. 10. 2017.

201 <https://www.facebook.com/NVOPutSredine/>, posjećeno 14. 10. 2017.

U Švedskoj je 2012. godine osnovana "Švedska Dawetska Organizacija (SDO)". Vremenom je postala jedna od najaktivnijih i najorganizovanijih NVO među bošnjačkom dijasporom. Na zvaničnoj webstranici stoji da se „SDO“ bavi „organizovanjem edukativno-naučnih predavanja i štampanjem dawetskog materijala, sa ciljem poziva ljudi ka vraćanju izvornom razumijevanju vjere baziranom na Kur'anu i Sunnetu Poslanika, sallallahu alejhi we sellem.”²⁰² „SDO“ se bavi organizacijom javnih predavanja u Švedskoj gdje dovode daije iz Bosne i Hercegovine. Pored toga, organizuju i druge aktivnosti poput Škole Kur'ana i Večernje škole islama.²⁰³

Primjetno je da, pored velikog broj aktivnih NVO u Bosni i Hercegovini, postoji određeni broj predavača ili daija koji se pojavljuju kao gosti navedenih NVO. Ovi predavači ne ograničavaju se samo na Bosnu i Hercegovinu, već imaju i regionalni uticaj. Naročito s razvojem informacionih tehnologija, održano javno predavanje odmah se postavi na Youtube i tako postaje dostupno velikom broju gledalaca širom svijeta. Jedan dio predavača-daija ima veoma karizmatičnu osobinu i "narodni", lokalni pristup, čime uspijevaju pridobiti simpatije velikog broja ljudi, a naročito omladine. U posljednje vrijeme, na pojedinim domaćim i predavanjima van Bosne i Hercegovine organizuje se i kulturno-zabavni program u kojem se prouči ilahija ili pjeva sevdalinka, ali bez muzike.²⁰⁴ Veći broj organizacija je blizak selefističkom tumačenju islama, ali postoje i organizacije koje afirmišu drukčija tumačenja islama.

Različiti pristupi organizacija u tumačenju islama

Danas postoji 80 tekija i medžlis-i zikrova koji su dio Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Pri tekijama koje djeluju unutar Tarikatskog centra postoje i udruženja koja djeluju pri zvaničnim tekijama. U Busovači, tekijom Mesudija upravlja "Udruženje Hastahana".²⁰⁵ Najmanje dva udruženja dobila su sredstva od državnih institucija za svoj rad. "Udruženje Izučavanje Tradicije Tesawufa" Visoko dobilo je sredstva od BH Telecoma za "Izgradnju pratećih

202 Zvanična stranica „SDO“: <https://s-d-o.org/redakcija/>, posjećeno 14. 10. 2017.

203 Vidjeti: <https://s-d-o.org/skola-kurana-jonkoping/> i <https://s-d-o.org/ispit-iz-osnovi-tefsira-i-osnovi-hadisa/>, posjećeno 14. 10. 2017.

204 Najpopularniji izvođač je Semin Rizvić koji ima česte nastupe po dijaspori. Neke od najpoznatijih pjesama su mu "Srebrenico, tuga moja", "Bismillah" i "Sinovi Sandžaka".

205 Zvanična webstranica: <http://www.mesudija.ba>.

objekata uz tekiju i uvođenje grijanja”,²⁰⁶ dok je “Udruženje Istraživanje i proučavanje sufizma i misticizma” Fojnica, od BH Telecoma dobilo sredstva za “Organizaciju tradicionalnog mevluda i godišnje dove”. Za opremanje biblioteke dobili su sredstva od nekoliko državnih i federalnih institucija.²⁰⁷ Međutim, postoji određeni broj tekija i medžlis-i zikrova koji djeluju vaninstitucionalno, a većinom se nalaze u Sarajevu, Zenici, Visokom i na području Tuzlanskog muftijstva.²⁰⁸ Jedan primjer je “Mevlevijska tekija na Kovačima – Balkanski mevlevijsko-istraživački centar”. Ovom tekijom upravlja “Udruženje Hadžimujaga” iz Sarajeva.²⁰⁹ Također, u Registru udruženja Ministarstva pravde FBiH, postoji udruženje “Planinarsko-astronomsko društvo kaderijsko-rifajskog tarikata”, međutim nije bilo dostupnih informacija o aktivnostima ovog udruženja.

Postoji nekoliko aktivnih organizacija iransko-šijske provenijencije. Fondacija “Mulla Sadr” predstavlja se kao naučnoistraživačka ustanova i bavi se organizacijom naučnih skupova i publikovanjem knjiga i časopisa.²¹⁰ “Fondacija za podršku razvoju nauke i kulture ‘Odabrani’”, sa sjedištem u Lješevu bb Ilijaš, registrovana je pred Ministarstvom pravde FBiH i povezana je s tri obrazovno-odgojne institucije: Osnovna škola “Đulistan”, Perzijsko-bosanski koledž i Predškolska ustanova “Behar”.²¹¹ Udruženje “Ž.E.O. Kewser – Sarajevo”, publikuje magazin *Zehra* i realizira TV emisiju *TV Zehra*.²¹² Udruženje Asocijacija majka i dijete, Sarajevo, učestvuje u kulturno-obrazovnim projektima i izdaje časopis *Ašk*.²¹³ Fondacija “Baština duhovnosti” registrovana je

206 Izvještaj o društvenoj odgovornosti BH Telecoma 2015, p. 14 https://www.bhtelecom.ba/fileadmin/user_upload/bhtelecom/drustvena_odgovornost/donacije.pdf.

207 Odluka Federalne vlade, broj 498/10 od 10. juna 2010. godine <http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2010/odluke/251.html>, posjećeno 16. 10. 2017.

208 “Šejh Halilagić: Tekije trebaju biti vakuf Islamske zajednice”, *Preporod*, 7. novembar 2017. <https://www.preporod.com/index.php/intervju/item/8331-sejh-halilagic-tekije-trebaju-biti-vakuf-islamske-zajednice>.

209 “Mevlevijska tekija na Kovačima – Balkanski mevlevijsko-istraživački centar”, Općina Stari Grad, 22. maj 2013, <http://starigrad.ba/v2/vijest.php?id=2976>.

210 Fondacija Mulla Sadra: <http://mullasadra.ba/>, posjećeno 16. 10. 2017.

211 “Perzijsko-bosanski koledž”: <http://pbk.ucoz.org/>, O. Š. “Đulistan”: <http://djulistan.edu.ba/> i PU “Behar”: <http://behar.edu.ba/>, posjećeno 14. 10. 2017.

212 Z. E. O “Kewser”: <http://online.zehra.ba/> i „TV Zehra“: <http://www.tvzehra.ba/>, posjećeno 14. 10. 2017.

213 “Asocijacija majka i dijete”: <http://majkaidijete.ba/o-nama>, posjećeno 16. 10. 2017.

pri Ministarstvu pravde FBiH.²¹⁴

Ahmedijska zajednica ima sjedište u Sarajevu. Registrovana je kao humanitarna organizacija “Ahmadiyya Muslim Jamaat”.²¹⁵ Iako svoj glavni angažman predstavlja kao humanitarni rad, u sjedištu ove zajednice nalazi se džamija koju nazivaju “Baitus Selam”, u kojoj redovno održavaju vjerske obrede. Na webstranici je moguće pronaći propagandne knjige, a na Youtube-u predavanja. Redovno pripadnici ove sekte učestvuju na sajmovima knjiga u Bosni i Hercegovini.

U Bosni i Hercegovini, također, djeluju tri turske džematske organizacije: *sulejmandžije* – pristalice Suleymana Hilmija Tunahana; *nurdžije* – pristalice Saida Nursija i *Pokret Gulen* – pristalice Fethullaha Gulena. Sve tri organizacije imaju sličan način djelovanja: organizovanje vjerske pouke, štampanje knjiga i vođenje studentskih domova.

Pokret Gulen je najaktivniji i najorganizovaniji. U Bosni i Hercegovini imaju krovnu obrazovnu instituciju – “Bosna Sema”. Prema nekim procjenama, u okviru organizacije “Bosna Sema” nalazi se najmanje 15 obrazovnih institucija.²¹⁶ Glavne aktivnosti ogledaju se kroz polujavna predavanja i štampanje knjiga o Gulenu. Ovaj pokret ima i internat za studente i đake na Ilidži – “Izvor nade”. *Sulejmandžije* imaju 17 studentskih i đачkih internata, koji su jeftini ili u nekim slučajevima besplatni za studente i đake.²¹⁷ U sklopu ovih internata vrši se vjerska pouka djece. *Sulejmandžije* djeluju kroz “Fondaciju za razvoj obrazovanja i kulture ‘Sulejmanija’”, koja je registrovana 2001. godine u Ministarstvu pravde FBiH i kroz Fondaciju “Turk-Bošnjak”, registrovanu 2012. godine. Posljedni započeti projekt je izgradnja ženskog internata i obdaništa “Bedia Sulta” u Bugojnu.²¹⁸ Fondacija za razvoj obrazovanja i kulture “Selimije” registrovana

214 Fondacija “Baština duhovnosti”: <http://bastinaduhovnosti.com/o-nama-bastina-duhovnosti>, posjećeno 16. 10. 2017.

215 “Ahmadija muslimanski džemat BiH”: <http://www.ahmadija.ba/>, posjećeno 16. 10. 2017.

216 Samir Huseinovic/Marina Martinovic, “Turkey’s Gulen crackdown comes to Bosnia”, DW, 20. 08. 2016. <http://www.dw.com/en/turkeys-gulen-crackdown-comes-to-bosnia/a-19490024>, posjećeno 20. 10. 2017.

217 “Bugojno: Počela izgradnja 1.300.000 eura vrijednog projekta “Bedia Sultan”, ženski kulturni centar i obdanište”, *Bugojno-danas.ba*, 21. 3. 2017, <https://www.bugojno-danas.info/bugojno-pocela-izgradnja-1-300-000-eura-vrijednog-projekta-bedia-sultan-zenski-kulturni-centar-i-obdaniste/>, posjećeno 20. 10. 2017.

218 Ibid.

je 2013. godine i djeluje u više gradova. Studentski i đачki internat otvorili su u Tuzli 2015. godine.²¹⁹ Internat u Bihaću i druge aktivnosti vode se kroz Fondaciju "Fatih".

Pred Ministarstvom pravde FBiH registrovane su i dvije fondacije koje se bave obrazovanjem i učenjem Kur'ana: Fondacija "Hifz časnog Kur'ana" u Sarajevu osnovana 2005. godine i Fondacija "Darul Kur'an – Kuća učenja Kur'ana Mostar", osnovana 2006. godine. Fondacija "Hifz časnog Kur'ana", u saradnji sa Islamskom zajednicom u Bosni i Hercegovini, organizuje takmičenja u učenju Kur'ana.²²⁰

Aktuelni spisak nevladinih organizacija koje se bave vaninstitucionalnim tumačenjem islama u Bosni i Hercegovini može se naći u magistarskom radu Medine Mulalić-Mehmedović "Islamom motivirane nevladine organizacije i udruženja u BiH", odbranjenom na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu 8. 7. 2013. godine.

Mediji sa sadržajem o islamu

Radio

U periodu nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu postojale su dvije radio-stanice, "Naba" i "BM radio", koje su u okviru svog programa emitovale sadržaj o islamu. Obje stanice su zatvorene. Trenutno u Bosni i Hercegovini postoje dva radija sa sadržajem o islamu dostupna na internetu. Umjesto klasičnog radijskog programa, emituje se ranije snimljen sadržaj sa selefističkim pristupom u tumačenju islama. Svoj program putem interneta emituje "Islamski radio", dostupan na stranici <http://www.islamski-radio.com>, a može se slušati i putem drugih internet-servisa. Drugi radio, pod nazivom "Uže spasa", čiji je moto: "Na našem putu do uspjeha držimo se Kur'ana i Sunneta", dostupan je na stranici www.uzespasa.airtime.pro, kao i na drugim internet-servisima.

Program "Radio-televizije Islamske Republike Iran" na bosanskom jeziku moguće je slušati putem interneta na adresi <http://bosnian.sahartv.ir/radio>. Ovaj

219 „Studentski dom sa drukčijom filozofijom komfora”, *bhstring.net*, 8. 3. 2015, <http://bhstring.net/tuzlauslikama/tuzlarije/viewnewnewsc.php?id=62487>, posjećeno 16. 10. 2017.

220 „U Sarajevu završeno 12. takmičenje u hifzu Kur'ani-i-kerima”, *Radio Bir*, 17. Septembar 2017, <http://www.bir.ba/index.php/vijesti/bih/item/6147-u-sarajevu-završeno-12-takmicenje-u-hifzu-kur-ani-i-kerima>, posjećeno 16. 10. 2017.

radio dostupan je i putem kratkih talasa u određenim terminima i frekvencijama te putem lokalnih radio-stanica koje ustupaju dio pogradske šeme ovom radiju. Riječ je o informativnom programu, koji sadrži i vjerske teme.

Televizija

U Bosni i Hercegovini postoje dvije televizijske kuće čiji je glavni sadržaj u vezi s islamom i vijestima iz muslimanskoga svijeta. Televizijska kuća MTV "Igman", ili "Muslimanka televizija Igman", postoji od 2000. godine i pored svog sadržaja preuzima sadržaj poznatih arapskih televizija o islamu. Pored gostiju i predavača sa selefističkim pristupom u tumačenju islama, gosti i predavači su i uposlenici Islamske zajednice. MTV "Igman", pored emitiranja ilahija, sa ili bez muzike, u svom programu sadrži i reportaže iz bosanskohercegovačkih džemata Islamske zajednice u domovini i iseljeništvu. Redovna rubrika je i snimak hutbe u Fahdovoj džamiji u Sarajevu. Također, ova televizija ima i zvaničnu saradnju s organizacionim jedinicama Islamske zajednice.

Druga televizijska kuća posvećena temama o islamu jeste "Televizija 5", koja svojim sadržajem nastoji objediniti selefistički pristup u tumačenju islama s pristupom kojeg promovira Islamska zajednica, na način da u kreiranju programskog sadržaja učestvuju i brojni uposlenici Islamske zajednice. Muzika s religijskim elementima se ne emitira, za razliku od programa MTV "Igman", stoga se u ovom kontekstu "Televizija 5" može smatrati i alternativom "MTV Igmanu".

U Bosni i Hercegovini je dostupna i televizija šijiske orijentacije "Sahar TV". Kao i "Televiziju 5", ovu televiziju je moguće gledati i uživo putem interneta.

Štampani mediji i periodične publikacije

Nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu, zahvaljujući brojnim donacijama iz arapskih zemalja i prisustvu nevladinih udruženja s vjerskim predznakom, došlo je do ekspanzije različitih časopisa i publikacija o islamu. Još uvijek nije sačinjena bibliografija svih ratnih i postratnih časopisa i periodičnih publikacija o islamu te jedna interdisciplinarna analiza njihovog sadržaja, čime bi se mogle sagledati i vjersko-ideološke tendencije u Bosni i Hercegovini nakon agresije. Vremenom se taj broj smanjivao, a najpoznatiji časopisi koji su izlazili u kontinuitetu do sredine 2000-ih bili su *Novi horizonti* i *Saff*. Danas, u vrijeme krize

štampanih medija, neznatan je broj časopisa i periodičnih publikacija.

Zehra je magazin za porodicu i društvo koji, pored tekstova odgojno-obrazovnog karaktera, objavljuje vijesti i analize o muslimanskom svijetu u kojima se odražavaju politički stavovi Islamske republike Iran. Drugi časopis iransko-šijske provenijencije je magazin za porodicu Ašk, u izdanju "Asocijacije majka i dijete" iz Sarajeva. Pored odgojno-obrazovnih tekstova u časopisu, koji izlazi svaka tri mjeseca, objavljuju se i tekstovi o vjeri.

Periodični časopis *Znakovi vremena* utemeljio je 1997. godine naučno-istraživački centar "Ibn Sina", koji ima za cilj, između ostaloga, "produbljivanje i širenje naučnoistraživačke i kulturne saradnje između iranskih i bosansko-hercegovačkih znanstvenika, mislilaca i kulturno-naučnih institucija".²²¹ Pored brojnih knjiga o islamu šijskih autora, Fondacija "Baština duhovnosti" izdaje i časopis za filozofiju i gnozu *Živa baština*.

Jedini štampani selefistički časopis je *El-Asr*, u čijem zvaničnom opisu stoji da je časopis "islamskoga edukativnoga karaktera na principima Kur'ana i Sunneta, uz osvrt na aktualna događanja u Ummetu", a za njega pišu "mnogi naši alimi, da'ije i studenti".²²² Shodno informacijama iz impressuma ove da'ije i studenti su svršenicu islamskih fakulteta u Saudijskoj Arabiji, među kojima je i sadašnji uposlenik Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću. Časopis izdaje džemat "Stichting Hidžra" u Holandiji. Iako se časopis može pronaći na bosanskohercegovačkom tržištu "u ovaj projekat su uključeni mnogi džemati iz dijaspori i trenutno se može naći u skoro svim džematima dijaspori", stoji u daljnjem opisu ovog časopisa.²²³

Kada je riječ o štampanim časopisima koji promoviraju tesavvuf, najpoznatiji u široj javnosti kao porodični magazin je Semerkand u izdanju istoimene izdavačke kuće u Sarajevu. Magazin sadržinski i konceptualno odgovara sličnim projektima iz Turske, tačnije poznatog sufijskog mjesta Menzil. Najpoznatiji časopis koji izdaje zvanična tekija u Bosni i Hercegovini, članica Tarikatskog centra u Bosni i Hercegovini, jeste Kelamu šifa'. Riječ je časopisu za historijsko naslijeđe, tesavvuf i kulturu u kojem su prisutni i stručni tekstovi o tesavvufu.

221 Vidjeti: <http://ibn-sina.net/index.php/o-institutu>, posjećeno 12. 10. 2017.

222 Vidjeti: <http://el-asr.com/o-nama/>, posjećeno 12. 10. 2017.

223 Ibid.

Internetske stranice

Za javnu interpretaciju islama van institucija Islamske zajednice najviše se koriste internetske stranice ili portali. Ove portale možemo definirati kao stranice koje imaju za cilj interpretaciju islama, stranice čiji je dominantni sadržaj vjerskog karaktera, stranice s vaninstitucionalnim tumačenjem islama itd. Ipak, kao najjednostavniji opis ovih portala koristit ćemo odrednicu stranice ili portali o islamu. Kako bismo utvrdili koji su utjecajni portali o islamu u Bosni i Hercegovini potrebno je ozbiljno istraživanje mišljenja javnog mnijenja te korištenje različitih meritornih servisa za mjerenje posjećenosti portala, međutim za predstavljanje popularnih portala o islamu, kao kanala za vaninstitucionalno tumačenje islama u Bosni i Hercegovini, bit će koristan uvid u istraživanje servisa Alexa.com, popularnost ovih portala na društvenim mrežama te rezultati google.ba prilikom pretrage vjerskih pojmova i tema.

Petnaest najbolje rangiranih bh. stranica ili portala o islamu na osnovu rezultata Alexa.com u toku mjeseca novembra 2017. godine su:

www.saff.ba

www.akos.ba

<https://www.n-um.com>

<http://www.novihorizonti.ba>

<http://www.islambosna.ba>

<http://minber.ba/>

<http://putvjernika.com>

<http://zijad-ljakic.com>

<http://el-asr.com>

<http://znaci.com>

<https://istina.ba>

<http://ins.ba>

<http://www.ehklus-sunne.ba>

<http://mullasadra.ba>

<http://www.stazomislama.com>

Najbolje je rangiran portal selefističkog magazina *Saff*, koji je nekada imao i printano izdanje. Prema servisu Alexa.com portal *saff.ba* se nalazi između 170. i 180. mjesta na rang-listi posjećenosti svih portala u Bosni i Hercegovini, te je ujedno prvi među portalima o islamu. Međutim, ono što treba naglasiti jest da je *saff.ba* i informativni portal, koji nerijetko objavljuje i tekstove polemičke prirode za razliku od ostalih navedenih portala koji se, uglavnom, bave općedruštvenim i vjerskim temama.²²⁴

Zastupljenost portala i njegova popularnost na društvenim mrežama, prvenstveno *Facebook-u* koji među društvenim mrežama ima najviše korisnika u Bosni i Hercegovini, umnogome utječe na distribuciju sadržaja koji se plasira. I pored mogućnosti kupovine i vještačkog povećanja broja pratilaca na društvenim mrežama, te nesrazmjernog odnosa pratilaca i redovnih posjetilaca na portalu, broj pratilaca je, ipak, još jedan važan pokazatelj relevantnosti nekog portala. Svi ranije navedeni portali imaju značajnu bazu korisnika na društvenim mrežama. Portal s najviše redovnih čitalaca ili pratilaca na društvenim mrežama je akos.ba sa 164.873 pratilaca. Poređenja radi, ukupan broj pratilaca svih medija i relevantnih portala Islamske zajednice, uključujući i *Facebook* stranice sadašnjeg i bivšeg reisu-l-uleme, nije ni približan ovom broju. Drugi vrlo popularan portal jeste novihorizonti.ba sa 145.878 pratilaca. Poslije njih, veliki broj pratilaca ima portal n-um.com, 43.036, *saff.ba* sa 40.156 i *minber.ba* sa 31.737 pratilaca. Najbolje rangirani portali prema servisu Alexa.com popularni su upravo i na *Facebooku*.

Također, važan pokazatelj popularnosti portala o islamu u Bosni i Hercegovini jesu rezultati pretrage vjerskih termina i tema na internetskim pretraživačima. Naime, vjernici ili drugi zainteresirani za islam pokušat će pretragom na internetu doći do određenih informacija o vjeri, termina ili odgojno-obrazovnih tekstova. Prvi prikazani rezultati internetskih pretraživača jesu, uglavnom, vrlo čitan sadržaj na internetu, odnosno popularne stranice. S obzirom da se u Bosni i Hercegovini najviše koristi pretraživač *google.ba*, smatramo relevantnim rezultate ovog pretraživača s različitih računara nakon potpuno nove instalacije pretraživača. Prilikom pretrage, u periodu juli – novembar 2017. godine, nekih od poznatijih vjerskih pojmova poput: *hadis*, *džihad*, *mezheb*, *sufizam*,

224 Izuzetak je i tek otvoreni portal *ins.ba*, koji, pored rubrika o islamu i Islamskoj zajednici, svakodnevno donosi vijesti i političke analize.

namaz, post itd. ili tema poput: pitanja i odgovori islam, kako klanjati, brak u islamu i slično, u prvih četrdeset rezultata google.ba najčešće se pojavljuje određen broj portala o islamu, koje ćemo u nastavku spomenuti.

Portali koji promoviraju selefističko tumačenje islama

Kad je riječ o portalima koji promoviraju selefističko tumačenje islama potrebna je ozbiljnija analiza sadržaja, kako bi se napravila relevantna klasifikacija te tačno utvrdile njihove ideološke tendencije, naročito ideologija tekfira.²²⁵

Skoro svi portali nastoje obuhvatiti brojne islamske znanosti pa su prisutne rubrike: Kur'an, tefsir, hadis, fikh itd. Za ove portale je karakteristična terminologija koja bi mogla biti i njihov identifikacijski faktor na internetu. Primjera radi, pretragom pojmova: *da'wa*, *bid'at*, *menhedž* ili *akida* rezultati pretrage će voditi upravo na ove portale. U većini slučajeva identitet vlasnika i urednika ovih portala je skriven od javnosti.

Najveći vjerski autoritet na koji se autori referiraju jest Ibn Tejmije, a često se koriste mišljenja ili djela vjerskih autoriteta Muhammada Nasiru-d-Dīna el-Albanija, Šejha Muhammeda Saliha el-Munedždžida, Šejha Abdulaziza ibn-Baza i Šejha Muhammeda ibn-Saliha Usejmina. Osobe koje se smatraju ispravnim domaćim vjerskim autoritetima, odnosno predavačima/dajama i učenjacima, i čija se imena pojavljuju na ovim stranicama jesu bivši studenti uglavnom iz Saudijske Arabije i Jordana: Safet Kuduzović, Adnan Mrkonjić, Abdusamed Bušatlić, Samir Avdić, Semir Imamović, Dževad Gološ, Elvedin Pezić, Hajrudin Ahmetović itd. Koristan pregled imena vjerskih autoriteta na ovim stranicama moguće je pronaći na spisku članova redakcije stranice *minber.ba*, printanog časopisa El-Asr i nastavnog osoblja online-škole Minber Academy: dr. Safet Kuduzović, dr. Hakija Kanurić, mr. Adnan Mrkonjić, mr. Elvedin Pezić, mr. Osman Smajlović, mr. Fahret Kadrić, mr. Rusmir Čoković, Ismir Karaga, Abdulvaris Ribo, Enes Julardžija, Hajrudin Ahmetović, Smail Handžić, Harmin Suljić, hfz. Bilal Dervišić, hfz. Muharem Bajrić, hfz. Almir Kapić, Abdullah Mujić, Mithad Ćeman, Dževdet Mujović, Selmir Hadžić, Amir Durmić, Adnan Maglić, Nevad

225 U ranijim radovima, poput "Neotekfirijska ideologija među muslimanima Balkana" autora Mirnesa Kovača, objavljenog 2009. godine u Islamskim informativnim novinama *Preporod* i doktorskog rada Amne Hadžikadunić-Bukvić "Pojava tekfira u Bosni i Hercegovini: uzroci, pojava i preventiva", identifikirane su stranice koje su promovirale ideologiju tekfira. Međutim, danas su neke od tih stranica, poput www.kelimetulhaqq.com i www.suzazatewhidom.com ugašene, dok je stranica www.putvjernika.com još uvijek aktivna, iako u svom sadržaju više ne promovira direktno elemente ideologije tekfira.

Alijagić, dr. Hakija Kanurić, mr. Osman Smajlović, Amir Smajić, hfz. Hasan Stranjac, Halil ef. Makić, Abdullah Nasup, hafiz mr. Muhammed Fadil Porča, Adnan Nišić, Munir Zahirović, Nazif Subašić, Muhamed Ikanović, Admir Husić.

Pored ovih predavača, vrlo popularan predavač i šerijatski konsultant na internetu je Zijad Ljakić, koji se vremenom, zbog svojih ekstremnijih stavova, udaljio od ostalih predavača koji promoviraju selefizam. Primjera radi, Ljakić smatra suviše liberalnim stranice *minber.ba* i *saff.ba*,²²⁶ kao i predavače i autore ovih stranica. Trenutno njegova predavanja i mišljenja najviše koriste stranice putvjernika.com i ehclus-sunne.ba. Također, Ljakić ima i svoju stranicu *zijad-ljakic.com*.

Iako ne proglašava javno nevjernicima uposlenike Islamske zajednice, Ljakić ne odbacuje tu mogućnost riječima: "Nije ispravno sa šerijatske strane da se zauzimaju određeni stereotipni stavovi i principi kao da su šerijatska pravila, tipa: 'proglašavanje bilo koga iz Islamske zajednice je velika greška' ili da 'je to put koji tukne na haridžizam', ili da 'se time bave samo tekfirovci' i slično."²²⁷ Ljakić je bio jedan od potpisnika proglašenja "Zašto i kome smetaju selefijske daije u BiH", sa slijedećim predavačima: Nihad Ljakić, Jakub Alagić, Zijad Ljakić, Abdulmelik Bašić, Tarik Beganović, Amir I. Smajić, Jasmin Durić, Adnan Fetić, Midhat Bašić i Adnan I. Muratović.²²⁸

Također, prije nego su postali predmet istrage državnih organa, predavači poznati javnosti su bili Bilal Bosnić i Nusret Imamović, čija su predavanja i tekstovi u većini slučajeva izbrisani s mnogih stranica.

Portali koji promoviraju selefizam i njihovi autori prihvataju Islamsku zajednicu kao organizaciju jednog dijela muslimana u Bosni i Hercegovini, ali ne smatraju obaveznim slijeđenje njenih rješenja, dok određene stavove i fikhska rješenja smatraju pogrešnim karakterišući ih novotarijama i upitnim s pozicije vjere. Ne koristeći pravna rješenja Islamske zajednice, imaju paralelan sistem

226 Vidjeti: <https://putvjernika.com/forums/topic/zijad-ljakic-o-dawetskom-braku-saffa-i-minbera/>, posjećeno 12. 10. 2017.

227 Zijad Ljakić, Pitanja i odgovori: Tekfirenje reisa Cerića i muftije Zukurlića. Dostupno na: http://www.zijad-ljakic.com/index.php?option=com_content&view=article&id=80:tekfirenje-reisa-cerica-i-muftije-zukurlića&catid=3:ibadeti&Itemid=106, posjećeno 12. 10. 2017.

228 Zašto i kome smetaju selefijske daije u BiH. Dostupno na: <https://www.ehclus-sunne.ba/index.php/ostalo/430-zasto-i-kome-smetaju-selefijske-daije-u-bih-proglas-nekolicine-daija-i-studenata>, posjećeno 5. 9. 2017.

pravnih rješenja kroz rubriku pitanja i odgovori ili fetve. Ono što je zajedničko svim ovim portalima jeste njihovo odbacivanje brojnih elemenata islamske tradicije Bošnjaka: zajednički zikir poslije namaza, klanjanje dvadeset rekata teravijah-namaza, raspodjela zekata i sadekatu-l-fitra, mevlud, dovišta itd. Poznati portali ovog karaktera, shodno rezultatima google.ba, su:

<http://minber.ba>
<http://putvjernika.com>
<http://islampress.net>
<https://islamhouse.com>
<https://www.n-um.com>
<http://www.muslimanka.org>
<http://el-asr.com>
<http://islampo.ba>
<https://putsredine.com>
<http://www.lijeparijec.ba>
<http://www.nur-islam.com/>
<http://www.ehklus-sunne.ba>
<http://www.pozivistine.com>
<http://zijad-ljakic.com>
<http://oazaimanaa.com>
<http://www.stazomislama.com>
<https://istina.ba>
<http://islam-pitanja-i-odgovori.blogspot.ba>
<https://menhedz.com/o-nama>
<http://pozivuraj.com>
<http://islamske-knjige.com>
<https://islamskiedukativni.wordpress.com>

<http://www.sljedbenicisunneta.com>

<http://www.stazomislama.com>

<http://www.albasirah.net>

<https://putem-islama.com/>

<https://s-d-o.org>

<http://www.iltizam.org>

<http://siizamotvoreno.com>

<http://www.praviput.com>

<http://www.muminbosna.com>

<http://www.islam-live.net/>

<http://muslimanka.org/>

<http://www.islamzivot.com>

Kao primjere sadržaja ovih portala iskoristit ćemo ovdje dvije adrese: www.n-um.com i www.ehlus-sunne.ba. Portal [n-um.com](http://www.n-um.com) na *Facebook*-u ima značajan broj pratilaca i redovno objavljuje članke i predavanja daija.²²⁹ U opisu portala navodi se: "Internetska stranica www.n-um.com je apolitična, edukativno-islamska stranica koja je pokrenuta 2006. godine. Osnovna i primarna zadaća naše stranice jeste afirmacija i promicanje univerzalnih islamskih vrijednosti u autentičnoj formi, na principima Kur'ana i sunneta."²³⁰

[N-um.com](http://www.n-um.com) redovno pokreće aktivnosti prikupljanja pomoći i imaju dva fonda: Humanitarni fond NUM stranice (NUM fond) i Davetski fond NUM stranice. Posjetiocima se objašnjava da s davetskim fondom "najizravnije pomažete da'vu i rad ove stranice i na taj način pomažete da materijal sa ovog portala dolazi do desetina i desetina hiljada ljudi. Također, iz ovog fonda pomažu se i drugi da'vetski projekti i udruženja."²³¹ Sudeći po rezultatima akcija kako u humanitarne tako i u "da'vetske" svrhe, većina simpatizera je iz skandinavskih država, a publika je rasprostranjena širom svijeta.²³²

229 Vidjeti: <https://www.facebook.com/numportal/>, posjećeno 11. 11. 2017.

230 Vidjeti: <https://www.n-um.com/o-nama/>, posjećeno 16. 9. 2017.

231 Vidjeti: <http://www.n-um.com/aprilska-akcija-2/>, posjećeno 17. 9. 2017.

232 Vidjeti npr. Ramazansku akciju 2017. godine: <https://www.n-um.com/spisak-uplata-za-ramazan-sku-akciju-44-uplate/>, posjećeno 16. 8. 2017.

Sadržaj na n-um.com je vjerskog karaktera. Za razliku od drugih portala, gdje se može primjetiti i nacionalni segment, n-um.com, kada je pitanju bošnjaštvo, većinom se fokusira na neispravne postupke.²³³ Saradnja portala selefističke orijentacije je vidljiva upravo na primjeru n-um.com, koji posjetioce upućuje na druge portale: "Odgovor možete potražiti u našoj sekciji 'Pitanja i odgovori' ili na webstranicama: *www.minber.ba*, *www.islampo.ba*, *www.ehklus-sunne.ba*, *www.zijad-ljakic.com*."²³⁴

Portal *www.ehklus-sunne.ba* aktivan je posljednjih nekoliko godina. Sadrži jednu od najvećih baza članaka, pitanja i odgovora, vazova i videopredavanja. U opisu "O nama" stoji da je portal "islamski da'vetski i reformatorski web-portal, čiji je prvenstveni cilj obnavljanje povjerenja muslimana u njihovu vjeru i oživljavanje istinske pripadnosti islamu".²³⁵ Ova stranica na *Facebook*-u ima 6.818 pratilaca. Njihov *YouTube* kanal funkcionira pod naslovom "Endelus/ Klub knjige".

Također, za daljnje istraživanje može poslužiti i online-škola selefističkog usmjerenja na adresi <https://minberacademy.com/> koja bi se mogla opisati kao jedna vrsta virtuelne bosanskohercegovačke medrese. U toku 2016. godine, na internetu se pojavila stranica pod naslovom "Minber Academy: Edukativni online centar za afirmaciju korisnog znanja".²³⁶ Minber Academy nudi online kurseve i webinare različitih modula: Online škola Kur'ana, arapski jezik, akademija islama i ostali kursevi. Kako se navodi na stranici Akademija islama traje 2 godine odnosno 4 semestra sa 3 puta po 2 časa sedmično. Časovi su uživo, a grupa za žene je odvojena. Svaki polaznik dobije udžbenike u PDF-u. Prema podacima na stranici, u roku od godinu dana, imali su preko 30 webinara i online kurseva i preko 250 polaznika u preko 20 država. Ovo pokazuje transdržavno djelovanje, kako na lokalnom tako i na međunarodnom nivou, s fokusom na bošnjačku dijasporu odnosno na bosansko govorno područje.

Ono što izdvaja Minber Academy od ostalih projekata jeste dojam profesionalnosti, stručnosti i modernog pristupa edukaciji. Imaju jako dobro urađenu

233 Vidjeti: "Dobri Bošnjaci na Dobrim vodama okovani lancima praznovjerja", <https://www.n-um.com/dobri-bosnjaci-na-dobrim-vodama-okovani-lancima-praznovjerja-2/>, posjećeno 6. 8. 2017.

234 Vidjeti: <https://www.n-um.com/kontakt/>, posjećeno 11. 10. 2017.

235 Vidjeti: <https://www.ehklus-sunne.ba/index.php/o-nama>, posjećeno 17. 9. 2017.

236 Vidjeti: <http://www.minberacademy.ba>, posjećeno 21. 11. 2017.

stranicu i online kurseve. Svaki polaznik ocjenjuje se bodovima od 0 do 100 za navedeni edukativni ciklus i ima mogućnost uvida u ocjene putem e-dnevnika.

Treba naglasiti da, pored gore navedenih portala, postoji znatan broj manje poznatih portala i blogova predavača bivših studenata iz arapskog svijeta.

Integrativni portali

Koncept ovih portala je, uvjetno kazano, eklektički. Riječ je o portalima koji integriraju stavove Islamske zajednice i različite pristupe, naročito selefističke, u tumačenju islama. Primjera radi, www.novihorizonti.ba objavljuju zvanične fetve Islamske zajednice, ali i odgovore Zijada Ljakića te drugih predavača o vjeri. Portal www.islambosna.ba u jednoj rubrici je objedinio fikh i tesavvuf. Najposjećeniji portal o vjeri u Bosni i Hercegovini [akos.ba](http://www.akos.ba) je najbolji reprezent ovih portala, koji ne samo da podržava stavove i rad Islamske zajednice, već i promovira njene projekte poput zekata, međutim, kao i u slučaju drugih portala, ono u čemu se uređivačka politika ovog portala ne slaže s Islamskom zajednicom jesu određeni elementi islamske tradicije Bošnjaka poput mevluda, dovišta, obilježavanja posebnih noći itd. Autori ovih portala su i uposlenici Islamske zajednice.

<http://www.islambosna.ba>

<http://akos.ba>

<http://www.novihorizonti.ba>

<http://islam-iman.com>

Portali šijske provenijencije

Popularni portali koji direktno ili indirektno promoviraju šijske principe, tradiciju i autore ne tretiraju fikhska pitanja. Stranica Fondacije "Mulla Sadra", koja se ranije bavila pravnim rješenjima, na naslovnoj strani je istakla: "U skladu s dogovorom direktora Fondacije gospodina Akbara Eydija i reisu-l-uleme Huseina ef. Kavazovića, poglavara Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, na web-stranici Fondacije 'Mulla Sadra' neće se odgovarati na pitanja iz područja fikha."

<http://online.zehra.ba>

<http://mullasadra.ba>

<http://www.ibn-sina.net/>

<http://bastinaobjave.com>

<https://www.shijeimamali.org>

<https://www.majkaidijete.ba>

Portali sufijske provenijencije

Pored stranice zvanične tekije Mesudije www.mesudija.ba, dva najpoznatija portala koja promoviraju tesavvuf su www.merjem.com i www.menzil.ba. Portalom *menzil.ba*, koji ne objavljuje pravna rješenja, dominiraju radovi turskih autora o odgoju i objašnjenju sufijske terminologije. Online izdanje printanog časopisa *Semerkand* prisutan je na adresi www.semerkand.ba.

Aktivan je i portal hakkani derviša www.hakkanidervisi.ba, koji je malo poznat javnosti u Bosni i Hercegovini.

Portali muslimanskih sekti

Islamska zajednica je ahmedijsko učenje i djelovanje proglasila sektaškim, a posebnu pažnju na sebe ova sekta je skrenula podijelivši svoju vaktiju putem dnevnih novina *Oslobođenje*.²³⁷ U Bosni i Hercegovini koriste pojam džemat u promociji svoje organizacije: Ahmedijski muslimanski džemat u Bosni i Hercegovini. Trenutno postoji samo jedan portal u Bosni i Hercegovini koji promovira ahmedijsko učenje, www.ahmadija.ba. Portal se redovno ažurira izvještajima o aktivnostima organizacije te vjerskim tekstovima poput redovne hutbe.

Ostali portali o islamu

Ostale značajne portale o islamu je teško na osnovu sadržaja i odnosa prema Islamskoj zajednici svrstati u jednu od ranije navedenih grupa. Portal sa znanstvenim pristupom islamskim temama je znaci.com, koji sadrži i značajan broj tekstova o tesavvufu. Članovi redakcije su svršeni Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu i uposlenici Islamske zajednice pa se može na osnovu sadržaja pretpostaviti njihov odnos prema Islamskoj zajednici. Ipak, poseban predmet interesovanja može biti rubrika *pitanja i odgovori* u kojoj redakcija odgovara

237 Vidjeti: http://www.islamskazajednica.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=11486:ahmedije-su-zabludjela-sekta-izalsa-iz-okvira-islama, posjećeno 12. 9. 2017.

na pitanja i iz domena islamskog prava. Drugi portal, koji daje značajno mjesto tesavvufu, je mudrost.ba. I ovaj portal daje odgovore na pitanja iz islamskog prava.

Portal imam.ba je u svojoj promociji iskoristio ime i simbole koji se tradicionalno vežu za Islamsku zajednicu. Ne postoji impressum s imenima redakcije portala, a autori radova su i bosanskohercegovački imami u domovini i iseljeništvu. Prilikom pretrage određenih vjerskih termina prisutan je i portal koji promovira lik i djelo Fethullaha Gulena, turskog učenjaka kojeg poštuje značajan broj ljudi diljem svijeta kroz sistem zvani "Hizmet". U spomenute portale ubrajamo:

<http://znaci.com>

<http://mudrost.ba>

<https://hanefijskimezheb.wixsite.com>

<https://imam.ba>

<http://divithana.com>

<http://bosanskasumejja.com/magazin/>

<https://fgulen.com/ba>

<http://lijecenjekuranikerimom.com/>

Društvene mreže

Današnje društvene mreže i servisi stoje ravnopravno uz sve današnje medije kada je riječ o utjecaju na javno mnijenje. Štaviše, društvene mreže sve više ugrožavaju klasične medije i postaju glavni izvor informacija, stoga je važno analizirati na koji način se koriste društvene mreže u vaninstitucionalnom tumačenju islama u Bosni i Hercegovini. Društvene mreže, i internet općenito, najproduktivnije koriste grupacije koje promoviraju selefizam. Jednostavnost i brzina prenošenja određenog sadržaja je omogućila da ove grupacije na društvenim mrežama budu superiorne pri tumačenju islama. Brojne *Facebook* grupe, Youtube kanali i forumi omogućili su širenje ideja koje nije nailazilo na jak otpor u vidu drukčijeg mišljenja. Također, internet se iskoristio kao alternativa vjerskim objektima Islamske zajednice u kojima je bilo onemogućeno širenje određenih selefističkih ideja, a društvene mreže i grupe kao alternativa džematskim okupljanjima i druženjima. U daljnjem simplificiranju, određeni predavači/daije s *Facebook* profilima ili stranicama se mogu posmatrati kao

imami, a pratioci stranice ili profila kao džematlije.

S obzirom da ranije spomenuti portali imaju i stranice na *Facebooku*, ovdje će se navesti samo aktivnije *Facebook* stranice i grupe koje nemaju svoje medije ili portale.

Najaktivnije stranice/grupe i profili pojedinaca s vjerskim djelovanjem na *Facebook-u* su:

Elvedin Pezić sa 91.470 pratilaca,

Safet Kuduzović sa 22.597 pratilaca,

Enes Julardžija sa 10.636 pratilaca,

Adnan Mrkonjić sa 5.547 pratilaca,

Almir Kapić sa 5.127 pratilaca,

Dževad Gološ sa 5.058 pratilaca,

Omladinsko udruženje „Mladost“ sa 9.756 pratilaca.

Među najpoznatijim Youtube kanalima s nekoliko hiljada pretplatnika su:

“Muslim TV Bosna” na adresi: <https://www.youtube.com/user/muslimtv-bosna>

“Švedska Davetska Organizacija” na adresi: <https://www.youtube.com/user/svedaworg>

“OKC Gradačac” na adresi: <https://www.youtube.com/user/okcgradacac>

“Islamska predavanja” na adresi: <https://www.youtube.com/user/bilal-belmin>

“Islamski video HD” na adresi: https://www.youtube.com/channel/UC-jE6006o_74h-HCbEgEuCng

“Multisebil” na adresi: <https://www.youtube.com/user/MultiSebil>

“Ummet Media” na adresi: <https://www.youtube.com/channel/UCed-HK8sscPSCjORSkzmioNg>

“Diwan BiH” na adresi: <https://www.youtube.com/user/DIWANBiH>

“Nur Islam” na adresi: <https://www.youtube.com/user/NurIslamBiH>

“Safet Kuduzović” na adresi: <https://www.youtube.com/channel/UCjPYK-NcScum3kvQhV63YbiA7>

Zaključak

U Bosni i Hercegovini djeluje veliki broj NVO koje se bave propagiranjem i tumačenjem vjere. Ove NVO većinom su registrovane na području Federacije Bosne i Hercegovine, iako postoje i NVO koje su registrovane i van granica Bosne i Hercegovine i djeluju kako u Bosni i Hercegovini tako i među bošnjačkom dijasporom. Aktivnosti ovih NVO većinom su vezane za neformalnu edukaciju u vidu javnih predavanja i kroz humanitarni rad. Za širenje svoje poruke NVO koriste razna sredstva: radio, televizija, štampani mediji, periodične publikacije, internetske stranice, društvene mreže i servisi. U Bosni i Hercegovini postoje mediji selefističke, šijske i sufijske provenijencije, kao i portali muslimanskih sekti. NVO i mediji često koriste društvene mreže u cilju promocije svojih aktivnosti i ideja.